

WŁADYSŁAW MAKARSKI

BONDYRZ – W POSZUKIWANIU ETYMOLOGII TEGO TAJEMNICZEGO TOPONIMU

Bondyż to nazwa miejscowości położonej nad Wieprzem w gminie Adamów w połowie drogi między Zwierzyńcem a Krasnobrodem. Bondyż jako wieś – jak podaje Wiesław Bondyra – został założony „prawdopodobnie” w 2. połowie XVIII stulecia (21), kiedy odnotowano ją w wyrażeniu przyimkowym z *Bądyżem* w 1788 r. (NMP, t. 1 275) (wskazującym na męski rodzaj tego toponimu). Nazwa ta jednak według tego historyka pojawiła się znacznie wcześniej bez kwalifikacji osadniczej w ziemskich księgach krasnostawskich przed 1620 r. jako *Bonderz*, w takiej postaci przytoczonej przez Barbarę Czopek w jej studium o nazwach miejscowych dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (160).

Toponim ten został przez autorkę w tym opracowaniu potraktowany jako niejasny (84), ale potem w NMP (t. 1 275) objaśniony przez nią probabilistycznie: „[z]apewne od ukr. *bondar*’ ‘bednarz’ z polską adaptacją *-q-* w miejsce *-on-* oraz zakończeniem *-ar*’ w formie pol. suf. *-arz*”, co już na wstępie budzi wątpliwości, zarówno jeśli chodzi o wykładnię semantyczną, jak i objaśnienie struktury fonetyczno-morfologicznej tej nazwy miejscowej. *Bondyż* zatem jako toponim dotąd bezsprzecznie niewyjaśniony stanowi wyzwanie badawcze, prowokując swoją nietypową strukturą fonetyczno-morfologiczną oraz niejasną osnową do szczegółowej jego analizy, czego próbą jest niniejszy artykuł.

Przy ubogiej, przedstawionej wyżej dokumentacji źródłowej badanej nazwy, problemem staje się pierwszeństwo jej formy: obowiązującej dziś *Bondyż* czy zapisanej w 1788 r. *Bądyż* i wcześniejszej od niej *Bonderz* sprzed 1620 r. Niewątpliwie ta ostatnia forma jest wtórna do *Bondyż*, zawiera bowiem grupę *-erz*, która pojawiła się na miejscu *-yrz*, z systemową zmianą samogłosek *i* oraz

---

Prof. dr hab. WŁADYSŁAW MAKARSKI – professor emeritus, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Językoznawstwa, Katedra Języka Polskiego; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: makarskiw@kul.lublin.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8275-5778>.

y przed R, jak np. w *uwierzyć* < *uwirzyć*, *wierzba* < *wirzba*, *nietoperz* < *nietopyrz*, dokonaną w XV i XVI stuleciach (GrHist 75). Zachowanie grupy -yrz w toponimie *Bondyrz* jest zatem od tego czasu do dziś na tle ogólnopolskiego systemu fonetycznego wyjątkowe, które daje się wytłumaczyć jako archaiczna realizacja gwarowa, tak jak *pyrz* zamiast ogpol. *perz*, *syr* zamiast *ser*, co nie pozwala określić faktycznej metryki tej nazwy z jej najstarszym zapisem z początku XVII wieku.

Osiemnastowieczną formę *Bądyrz* z nosowym *ą*, notowaną później niż *Bonderz* < *Bondyrz*, można by wbrew chronologii zapisów uznać za pierwotną, wobec której postaci z tematycznym -on- należałoby potraktować jako wynik regularnej, rozłożonej wymowy *ą* przed zwartym *d*, tak też zapisaną. Wtedy toponim *Bądyrz* mógłby być objaśniany jako dzierzawczy z archaicznym suf. psł. *-jъ od n. os. *Bądyr, pochodnej od słowiańskiego imienia złożonego w rodzaju *Będzimir*, *Będziciech*, *Wszebąd* (Malec, *Staropolskie* 64).

Taki skrócony derywat antroponimiczny mieściłby się – jak podaje Maria Malec – w bogatym szeregu form, w rodzaju *Bądal*, *Bądek*, *Bądel*, *Bądasz*, *Bądzisz*. Najbliższa poszukiwanej staropolskiej nazwie osobowej *Bądyr byłaby (rekonstruowana na podstawie obecności w odpowiednim toponimie) forma z sufiksalem -r- i ekspresywnym żeńskim -a *Będora (*Staropolskie* 64). Z przyrostkami -yr(a) autorka notuje tylko takie staropolskie formy, jak *Stachyr(a)* oraz *Cza(-e)chyr*, czyli nazwy z podwójną sufiksacją -ch-yr(a) (*Staropolskie* 37), zapewne determinowaną samogłoskowym tematem zdezintegrowanego imienia złożonego. W materiale staropolskich imion chrześcijańskich ta sama badaczka notuje tylko jedną formację na -yra: *Matyra* (*Imiona chrześcijańskie* 149). Jako wyjątkowe formy na -yr, -yra są traktowane we współczesnym zbiorze nazwisk polskich zbadanych przez Katarzynę Skowronek ze znakiem zapytania: *Zabdyr?* oraz *Kossyra?* (Skowronek 152), ale jest ich sporo w materiale zebranych przez ks. Stanisława D. Kozierowskiego, z takimi realizacjami jak: *Butyra*, *Bondyra*, *Gdyra*, *Mędyra*, *Patyra*, *Wacyra*, *Wojtyra* i inne, a śladowo na -yr: *Kryr*, *Mzyr* (Kozierowski 88-89). Wśród apelatywów są to – jak podaje Franciszek Sławski – polskie przykłady na -yra, takie jak *skowyra* ‘zrzęda’, *wadyra* ‘kłótnik’, *kostyra* ‘namiętny gracz w kości’, oraz z przyrostkiem psł. *-yrъ w rodzaju ukr. *tupyr* ‘człowiek tępy’, *provodyr* ‘przywódca’, *lupyr* ‘łupieżca’ (Sławski 2: 28).

Omawiana n. os. *Bądyr na -yr, choć słabo zakotwiczona w staropolskim i późniejszym systemie antroponimicznym polszczyzny, mogła być realizowana – jak to przedstawił Kazimierz Rymut – w zmienionej pod względem fonetycznym rejestrowanej postaci *Bondyr*, wtórnej do nienotowanej n. os. *Bądyr, z asynchroniczną wymową *ą* jako *on*, taką jak w formach *Bonder*, *Bondera* czy

z innymi jeszcze sufiksami, jak w antroponimach *Bondel*, *Bondziul* (Rymut, *Nazwiska Polaków* 83). Taką też przekształconą fonetycznie byłaby n. os. **Bądyr* w *Bondyr* i pochodna od niej n. m. *Bądyrz* > *Bondyrz*. I na tym analizę tego toponimu, przypisując mu taką genezę, można by zakończyć, jak uczynił to w 2014 r. autor niniejszego artykułu, gdy pisał o *Bondyrzu* jako mianie miejscowości na jednym z roztoczańskich szlaków turystycznych (Makarski, „Na roztoczańskim” 66).

Tymczasem nie można wykluczyć, że to właśnie postać n. m. *Bondyrz*: współczesna i dawna – zgodnie z chronologią zapisów – była pierwotna, wobec której później notowaną formę *Bądyrz* można by objaśnić jako wykolejenie graficzne z hiperpoprawnym *ą* wobec rzekomo rozszczepionego *on* w toponimie *Bondyrz*. Wtedy dla takiej wyjściowej postaci tej nazwy miejscowej podstawą antroponiczną byłaby n. os. *Bondyr* o genezie niezależnej od n. os. **Bądyr* i derywatu toponimicznego *Bądyrz*, gdyby przyjął pogląd Kazimierza Rymuta wyrażony w dwutomowym leksykonie nazwisk polskich, iż antroponim *Bondyr(a)* ma ukraińskie pochodzenie (*Nazwiska Polaków. Słownik* 1: 26), inne niż podane we wcześniejszym krótszym opracowaniu antroponimii polskiej tegoż autora, gdzie *Bondyr* – jak przedstawiono wyżej – został objaśniany jako forma wtórna do pol. **Bądyr* (1991 83).

Genetycznie ukraińskie nazwisko *Bondyr* należałoby związać z nazwą zawodową *bondar* (pol. *bednarz*), wtórną (z metatezą) do *bodnar* (Brückner *Słownik* 19-20), utworzoną od śrwysniem. *bütenoere* ‘rzemieślnik wyrabiający beczki’ (Boryś 25). Nazwiska związane z tym rzeczownikiem, jak podaje K. Rymut, występują na terenie Polski jako *Bondar*, *Bondarek*, *Bondarenko*, *Bondarewicz*, *Bondaruk*, *Bondarczuk* i inne (*Nazwiska Polaków* 82; Rymut, *Nazwiska Polaków. Słownik* 1: 26). W języku polskim tego rodzaju antroponimia realizowała się w zależności od różnych wyjściowych postaci niemieckiego oryginału jako *Bodnar*, *Bodner*; *Bednarz*, *Bednar*, *Bednorz*, *Bodner*; *Botnar*, *Botner* (*Nazwiska Polaków* 82).

Sugerowana ruska forma antroponimu *Bondyr* występowałaby z suf. *-yr* zamiast *-ar* jako jeden z fonetycznych i morfologicznych wariantów tego nazwiska, widocznych w obu językach tej bogatej rodziny antroponimicznej o zróżnicowaniu fonetyczno-morfologicznym z sufiksalnym *-r-*, nadającym im walor ekspresywności.

Wtedy genetycznie niemiecka, adaptowana na grunt ruski n. os. *Bondyr* stałaby się podstawą dzierżawczego toponimu z użyciem tego samego starego formantu **-jb* jak przy słowiańskiej podstawie antroponimicznej **Bądyr*, przy tym nazwa osobowa obcego pochodzenia dawała możliwość utworzenia topo-

nimicznego derywatu młodszego niż przy antroponimie bazującym na dawnym słowiańskim imieniu dwuczłonowym. Tak interpretowany toponim byłby formą hybrydalną ukraińsko-polską: z ukraińską podstawą i polskim zakończeniem *-rz* < **-rjb* (ukr. *-r'* > *-r*) (całkowicie ukraińską realizacją byłby **Bondyr'* > **Bindyr*). Taki jednak wywód tej nazwy pozostawałby w niezgodzie z uwarunkowaniami etniczno-językowymi w odniesieniu do tej polskiej miejscowości, ze znikomą tam od dawna obecnością Ukraińców (Internet 1), chyba że właścicielem wsi byłby Polak, który nosił z jakichś względów ukraińskie przydomko.

Przyjęcie niezależnie od genezy wskazanych wyżej podstaw osobowych **Bądyr* lub *Bondyr* dzierzawczego pochodzenia toponimu *Bondyrz* z archaicznym formantem **-jb* byłoby uwarunkowane starszą metryką tego toponimu, niż wynikałoby to z jego dopiero XVII-wiecznej dokumentacji źródłowej. Tak mogłoby się stać, gdyby założyć, że ta późna osada została reaktywowana na miejscu wcześniejszej, zaginionej w wyniku jej depopulacji z przyczyn morowych czy wrogich wyniszczających akcji militarnych, z zachowaną pamięcią o tej miejscowości w formie nazwy terenowej, potem ponowionej w nominacji nowej wsi. Tego rodzaju fluktuacja nazewniczoosadnicza znajduje przykładowo analogię w historii nazwy odległej od Bondyrza kilkanaście kilometrów wsi *Rachodoszcze*, wspomnianej też późno, bo dopiero w XVIII wieku (Bondyra 93). Jej miano wtórne do postaci **Radohoszcz(e)*, przekształcone potem w wyniku metatezy *d – h > h – d* oraz zamiany ukr. *h* na pol. *ch*, jest niewątpliwie posesywnym derywatem, być może jeszcze o metryce staroruskiej od n. os. **Radogost* > ukr. **Radohost* (pol. *Radogost* – Malec, *Staropolskie* 73).

Ten historycznoosadniczy argument może jednak zostać zakwestionowany. Uważna penetracja szczegółowych map kartograficznych oraz internetowych dotyczących okolic badanej wsi Bondyrz pozwala odkryć w jej pobliżu jeszcze inne punkty o takiej samej nazwie: jeden na wschodzie jako miano przysiółka pod Trzepiecinami i Kaczórkami, do którego od północnej strony przylega kolonia Bondyrz, zwana także *Kolonią Bondyrską* (Internet 2). Kolejny Bondyrz graniczy ze starym Bondyrzem od jego zachodniej strony, stykając się z Gucio-wem (Mapa 1). Jeszcze inny znajduje się za Wieprzem i przyległym do niego wąskim pasem lasu niedaleko na północny wschód od nadwieprzańskiego Bondyrza. To gniazdo Bondyrzów dopełnia jeszcze Kolonia Bondyrz (Mapa 3) o obocznej nazwie *Kolonia Adamów* (Mapa 4). Już poza tym skupieniem Bondyrzów, położonych wzdłuż drogi Krasnobród–Zwierzyniec oraz na północ od Wieprza, odnajdujemy to miano na oznaczenie części Łukowej w powiecie biłgorajskim (Mapa 3), a w formie *Bondysz* (z ubezdźwięcznionym wygłosem) < **Bondyrz* nazwa ta oznacza także część Jarosławca w Hrubieszowskiem (Mapa 2).

Nazwy tych miejsc o charakterze przysiółkowym, ze zdecydowanie nowszą metryką, nie tłumaczą się jako posesywy z archaicznym przyrostkiem **-jb*, trudno bowiem założyć dla każdego z tych toponimów ich prehistorię z wcześniejszym ojkonimicznym etapem.

Zakwestionowawszy zatem dzierżawczy charakter badanego toponimu, należałoby dla wyjściowej zachowanej do dziś postaci *Bondyrz* (przy wtórnym, tylko przejściowym graficznym wariacie *Bądyrz*) przyjąć podstawę apelatywną, a jego strukturę słowotwórczą uznać za formę z ponowionym ap.**bondyrz* albo derywowaną z tematycznym *Bond-* oraz sufiksalnym *-yrz*.

Wskażmy najpierw na ten drugi rodzaj derywacji, realizującej rzadki model rzeczownikowy na *-yrz*, jak w leksemach pol. *pęchyrz*, *męchyrz* ‘miech skórzany’ (Łoś 44) czy wyjątkowo na *-t-yrz*: *pastyrz* > *pasterz* (Sławski 1: 29; Boryś 416), z sufiksem stanowiącym refleks prasłowiańskiego przyrostka **-yrb*, który został określany przez Franciszka Sławskiego jako nieogólnosłowiański, wyraźniej obecny na gruncie ruskim, por. ros. *vodyr* ‘przewodnik’, *gladyr* ‘gladysz’ (Sławski 2: 28). Formant ten jest również wyjątkowy w toponimii. Poza omawianą kilkakrotną formą *Bondyrz* odnotowujemy równie nieczytelne tylko dwa toponimy *Moldyrz* i *Sątyrz* (jeśli nie jest to *Sq-tyrz*) (NMP a tergo 512). Ten typ morfologiczny jest nieobecny w antroponimii staropolskiej słowiańskiego i chrześcijańskiego pochodzenia (Malec, *Staropolskie* oraz *Imiona*) i późniejszej (Skowronek), z wyjątkowym stp. poświadczeniem z 1513 r.: *Wąpyrz* (Kozierowski 89).

Badany temat *Bond-* toponimu *Bondyrz-* na pierwszy rzut oka jest nierozpoznawalny, nieewokujący żadnych językowych powszechnie znanych konotacji w słownictwie polskim. Pień ten daje się jednak odszukać w historycznym słownictwie dotyczącym rzeczywistości wiejskiej – w apelatywie *bonda* w znaczeniu ‘wysłużony kawał ziemi’ (może, jak czytamy w SW, t. 1 190, w związku ze śrlac. *bondagium* ‘poddaństwo, czynownictwo’) czy ‘grunt cudzy, na którym pozwalają zasiać’, w użyciu: *Siać zboże na bondzie. To to len z bondy*. I jeszcze precyzyjniej: *bonda* to ‘sianie zboża na cudzej ziemi z ustępstwem części plonu’ (SGP, t. 1 104). Należałoby wówczas założyć, że ten leksem, który oznacza zarówno rodzaj działania, jak i miejsce, został w derywacie toponimicznym *Bondyrz* z nim skonstrastowany za pomocą wyrazistego poprzez swoją wyjątkowość przyrostka *-yrz* zgodnie z onomastycznym prawem polaryzacji, por. w podobnej funkcji strukturalnej np. suf. *-ec*: *bróg* – *Brożec*, *jezioro* – *Jeziorzec*, *kościół* – *Kościelec*, *-eł*: *horod* – nadbużański *Horodel* > *Horodło* czy *-os*: *ką(-ę)pina* – mazowiecki *Kampinos* (Rospond, *Słownik* 134), z suf. *-os* jak w *Suchoros*, *Papros* (NMP a tergo 415). Tak analizowany toponim *Bondyrz* należałoby do grupy nazw kulturowych podobnych do toponimów *Swoboda*, *Wola*, *Łabunie-Reforma* czy najbardziej zbli-

żonych do *Bondyrza* mian *Harenda/Arenda*, które odzwierciedlały historyczne stosunki ekonomiczne na wsi. W związku z tą interpretacją jawią się szczegółowe pytania o uwarunkowania tego wynajmu: kto, kiedy, komu i w jakim zakresie to czynił? Odpowiedzi na nie pozostałyby w gestii historyka osadnictwa.

Przywołany ap. *bonda* występuje w jeszcze innym gwarowym znaczeniu jako ‘posag żony’ – koherentnym z poprzednim ‘areal nabyty’ – z lokalizacją bialsko-podlaską, o niejasnej etymologii, oceniony jako rzadki, w użyciu: *na bondzie orać* (SGP wsp, t. 2 374). Dla małżonka wchodzącego w posiadanie takiego terenu leksem ten mógłby stanowić podstawę toponimicznego derywatu *Bondyrz* – załączka przyszłej osady.

Jeszcze inne znaczenie apelatywu *bonda* odnajdujemy w SW, t. 1 190 – ‘bochenek chleba’, a w SGP, t. 1 104 – ‘wielki bochen chleba’, co pozostaje w opozycji do ‘mała *bondeczka*’ – obie formy z lokalizacją litewską. Dla takiego jednak leksemu *bonda*, ani ze względu na jego podstawowe znaczenie, ani wielkościowy kwalifikator, jak też geografie, trudno znaleźć uzasadnienie jako potencjalnej podstawy dla roztoczańskich toponimów *Bondyrz*, chyba gdyby – pomijając ten ostatni czynnik – w grę wchodziło jakieś znaczenie metaforyczne czy metonimiczne *bondy* jako substytutu treści toponimicznej. Intryguje jednak pochodzenie tego apelatywu w relacji do innej przywoływanej tu leksyki z tematycznym *bond-*.

Dwa pozostałe leksemy *bonda* w znaczeniu ‘arenda’ i ‘posag żony’ jako osnowy toponimu *Bondyrz* mogą być też zakwestionowane. Apelatyw *bonda* w każdym z tych znaczeń nie powinien stanowić podstawy tej nazwy miejscowej, gdyż rzadki przyrostek *-yryz* nie miałby tu takiej mocy toponimicznej jak np. częsty sufix *-ec* w przywołanych wyżej przykładach *Brożec*, *Jeziorzec*, *Kościelec*. Nie byłby także uzasadniony jak w toponimiach z rzadkimi sufixami, takimi jak przytoczony też *-el* w *Horodeł* lub *-os* w *Kampinos*, które użyte w jednostkowych derywatach nadają im charakter amplifikacyjny, podkreślający ich toponimiczną wyjątkowość, a *Bondyrz* jest toponimem powtarzającym się z rozpoznanymi kilkoma realizacjami, a być może jeszcze innymi nieujawnionymi terenowymi ojkonimicznymi i anojkonimicznymi *Bondyryzami*.

W ich derywacji za każdym razem został wykorzystany ap. **bondyryz* fundowany na podstawie *bonda* za pomocą archaicznego przyrostka *-yryz*, który nadawał temu rzeczownikowemu derywatowi nowy sens. Nie miałby jednak takiego nowego znaczenia ap. **bondyryz*, gdyby pochodził od leksemu *bonda* ‘teren wynajęty’ czy ‘wiano żony’, kiedy to same te rzeczowniki mogły być wykorzystane prymarnie w derywatach toponimicznych jako **Bonda*.

Poszukiwaną podstawę dla apelatywu *bondyrz użytego w derywacie *Bondyrz* daje się odnaleźć w leksemie *bonda* w jeszcze innym znaczeniu niż to, które podano dla niego wyżej, jeśli wskazać na taką gwarową realizację tego rzeczownika jako synonimicznego do *banda* w znaczeniu ‘wstążka, często ozdobna, szarfa, kokarda’ (SGP wsp, t. 1 240; t. 2 375). Należy wtedy założyć wtórność formy *bonda* wobec *banda* z niesystemową wymianą *an* w *on*, jak w gw. *pon* < *pan*, *Jon* < *Jan* (przed *N*), które znajdują potwierdzenie w oboczności form z nagłosowym *bon-*//*ban-* w czasownikach *bonować*//*banować* ‘włóczyć się, szperać, próżnować’ (SGP wsp, t. 2 376) czy w n. os. *Bononi*//*Banoni*, *Bononia*//*Banonia*, co jest – zauważmy – cechą charakterystyczną dla Kresów (*Antroponimia* 1: 187), z którymi potraktowanymi szeroko jako pograniczne polsko-ruskie *Bondyrz* jest związany.

Historyczne potwierdzenie wyjściowego dla *bonda* leksemu *banda* znajdujemy w *Słowniku języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego, gdzie apelatyw ten oboczny do *bondo* jest objaśniony jako niem. *eine Bande, eine Schaar* (Linde I 51). Nie odnotował go Gabriel Korbut w studium o wyrazach niemieckich w języku polskim (Korbut). Uwzględnił zaś ten germanizm w słowniku etymologicznym Aleksander Brückner, który pod hasłem *banda* napisał m.in.: ‘,rota, zgraja’, ,orkiestra wojsk.’, ‘poręcze (bilardowe)’, z włosk. *banda*, franc. *bande*, a to wszystko z niem. *Band*. Tu i *bandera*, *banderola*, z włosk. *bandiera*, *banderuola* [...]. *Bandaż* [...], wprost z franc. *Bandage*” (*Słownik* 13-14). Temu ostatniemu rzeczownikowi Mieczysław Szymczak przypisał poza medycznym znaczeniem ‘opaska opatrunkowa’ jeszcze inne – techniczne: ‘taśma, pierścień nakładany na elementy konstrukcyjne (np. rury) w celu ich wzmocnienia, izolowania, usztywnienia itp.’ (SJP, t. 1 120). We współczesnej polszczyźnie wyraz *bonda* – jako podaje ten sam autor – znaczy ‘ogrodzenie zabezpieczające, zwykle drewniane, na zewnętrznych krawędziach torów wyścigowych, saneczkowych lub lodowisk’; także ‘listwa wokół stołu bilardowego’, por. zwrot *jechać po bandzie* (SJP, t. 1 120). Z tego samego słownika warto jeszcze przywołać termin techniczny *bonderyzacja* ‘powodowanie powstania na powierzchni przedmiotów metalowych powłoki chroniącej przed korozją’ (SJP, t. 1 188), który może być wtórny do *banderyzacja, ze wspomnianą zmianą fonetyczną *an* > *on*, powstały na bazie ap. *bander(a)* : *banda*, kryjąc w sobie nietechniczne szersze znaczenie jako ‘otoczka’, ‘zabezpieczenie’.

Cała ta zróżnicowana formalnie i znaczeniowo leksyka, związana z podstawowym obcym pierwiastkiem *band-*, daje się ująć w kategorii minipola semantycznego. Jego wyjściowym wyznacznikiem jest ap. *banda*, w wariantcie gwarowym *bonda*, pochodzący od niem *Band(e)* w znaczeniu ‘wstęga, taśma’, generu-

jącym treść wskazującą na funkcję tych artefaktów – opasywania, obejmowania jakiegoś obiektu w celu jego dookólnego zabezpieczenia. W tym polu semantycznym znajduje się również poszukiwany ap. *bondyrz, z podstawą *bonda* i przyrostkiem *-yrz*, który nadał derywatowi sens apelatywu geograficznego – osnowy toponimu *Bondyrz* – a nie pustego semantycznie, strukturalnego formantu w domniemywanym toponimie *Bond-yrz* przy podstawie *bonda* w znaczeniu ‘teren wynajmowany’ czy ‘posag żony’.

Leksem *bondyrz, oznaczający ‘coś, co służy otaczaniu, wyznaczaniu granic, zabezpieczeniu’, w nominacji omawianych osad sygnalizuje przestrzeń ograniczoną *bondą* – granicą, która mogła być stworzona przez człowieka jako grobla, gać, faszyna, płot, rów, kanał czy droga lub występowała jako naturalna rzeka czy ściana lasu.

Każdy z omawianych tu oraz potencjalnych nierozpoznanych jeszcze Bondyrczów powinien się wykazać podobną topografią, wyznaczoną przez tego rodzaju wyznaczniki graniczne lub ich kombinacje. Na podstawie szczegółowych współczesnych map kartograficznych oraz internetowych można pokusić się o określenie granic tych partykularnych fragmentów przestrzeni.

Podzwierzyńiecki stary Bondyrz w swojej pierwotnej lokalizacji, sądząc po obecnym zagęszczeniu zabudowy tej rozciągniętej ulicówki, mieściłby się w zamkniętej wydłużonej, owalnej przestrzeni wyznaczonej od północy Wieprzem, a od południa główną drogą prowadzącą ze Zwierzyńca do Krasnobrodu (na terenie wsi jest to *Ulica*), od wschodu i zachodu stykających się ze sobą. Położony na wschód od tej wsi przysiółkowy Bondyrz jawi się w kształcie czworoboku objętego od południa, wschodu i północy trzema odcinkami dróg, a od zachodu brzegiem lasu. Trzeci nadwieprzański Bondyrz, przylegający do starego Bondyrza od strony północno-zachodniej, ma jak on owalny, mocno wydłużony kształt wyznaczony od północy Wieprzem, a od południa drogą krasnobrodzko-zwierzyniecką, limesów stykających się u obu końców tak ukształtowanej przestrzeni. Położony względem tegoż dawnego Bondyrza od strony północno-wschodniej za Wieprzem przysiółkowy Bondyrz zdaje się wypełniać nieregularną przestrzeń śródleśną, zaznaczoną od strony wschodniej i południowej zbieżnymi pod kątem prostym odcinkami dróg. Przylegająca do Bondyrza pod Trzepiecinami i Kaczórkami od strony północnej Kolonia Bondyrska ma nazwę, której przydawkę pochodną od miana sąsiedniej osady należy określić jako relacyjną o funkcji lokalizującej, nie jest zatem ten toponim motywowany jak inne *Bondyrze* topografią miejsca. Ambiwalentny zaś może być status onimiczny osady o nazwie *Kolonia Bondyrz*, obocznej do *Kolonia Adamów*, która w obu wypadkach może być potraktowana również jako relacyjna z drugim członem ponawiającym miano

starszej miejscowości – położonego od południa Bondyrza lub od północy Adamowa. Nie jest jednak wykluczone, że w tej samej nazwie złożonej *Kolonia Bondyrz* drugi komponent mógł nawiązywać do takiej lokalnej nazwy terenowej – w zestawieniu razem z pierwszym członem na oznaczenie kolonii na Bondyrzu. W tym wypadku nazwa miejsca *Bondyrz* byłaby motywowana – jak pokazują mapy – jego dookolnym leśnym położeniem. W wąskim czworoboku wyznaczonym równoległymi dwoma drogami zamkniętymi od wschodu i zachodu poprzecznymi odcinkami innych dróg zdaje się być ulokowany *Bondyrz* pod Łukową. W zakolu potoku i przecinającej go od wschodniej strony zapewne pierwotnej drogi, dziś nieczynnego torowiska kolejowego, może być położony Bondysz pod Jarosławcem.

Przedstawiona współczesna topografia tych kilku rozpoznanych Bondyryzów jest refleksem stanu historycznego, co rodzi pytanie o stopień jej wiarygodności. Na podstawie bezcennego źródła kartograficznego, jakim jest austriacka szczegółowa mapa Galicji z końca XVIII wieku w skali 1 : 28 800 (Mieg mapa 182), daje się skonfrontować ówczesną topografię z dzisiejszą. W okolicy nadwieprzańskiego starego Bondyrza – zapisanego jako *Bądyrz* – można na tej mapie zlokalizować wskazane przysiółkowe Bondyryze o podobnych terenowych parametrach lokalizacyjnych z wyraźnie zaznaczoną wówczas, tak jak to widać również dziś, ważną rolą dróg w określaniu zamkniętej przestrzeni, co wskazywałoby na proces jej zasiedlania na miejscu z lokalną infrastrukturą drogową. Wszystkie wskazane *Bondyryze* to nazwy punktów osadniczych. Najstarszy ma rangę miejscowości samodzielnej, pozostałe są przyległymi do niej częściami lub mniej lub bardziej oddalonymi od macierzystych wsi przysiółkami. Wszystkie powstały na „bondyryzach” jako efekt ich zasiedlenia. Widocznie miały one potencję osadniczą jako tereny bezleśne lub śródleśne, pozyskane w wyniku karczunku czy wypalenia lasu, która się objawiła w ich zagospodarowaniu. Znamienny jest w związku z tym brak takiej nomenklatury anojkonimicznej w szczegółowym studium na temat nazw terenowych województwa lubelskiego pióra Michała Łesiowa.

W użyciu toponimicznym apelatywu **bondyryz* jako nieistotna została potraktowana cecha wertykalności jego pnia – *bondy* jako wstęgi, pasa, a zachowana właściwość dookolnej rozciągłości i wyznaczonej odpowiednimi granicami naturalnymi lub/i sztucznymi odrębności przestrzennej. Fakultatywnie zaś ujawniła się cecha kształtu granicy – okrągłej, nieregularnej lub kanciastej z narożnikami przecinających się dróg, por. wcześniej użyte: *bonda* ‘listwa wokół stołu bilaradowego’. Różna także mogła być wielkość owej partykularnej przestrzeni z największym najstarszym *Bondyryzem* o około trzykilometrowej rozciągłości (z podzia-

łem za pomocą poprzecznej drogi na dwie części, widocznej już na XVIII-wiecznej austriackiej mapie Miega, jakby sygnalizującej dwa przylegające do siebie dwa mniejsze Bondyrze) po inne z kilkusetmetrowymi odcinkami ich boków.

Tak rozumiany partykularnospacjalny *Bondyrz* wpisuje się w kontekst nomenklatury miejscowej o podobnym znaczeniu. Pokażmy niektóre jej realizacje. Wprost na teren ogrodzony wskazują toponimy w rodzaju *Ogród*, *Ogrody*, *Ogrójec* < *Ogrodziec, na zagrodzone – *Zagrody*, przegrodzone – *Przegrody*. Do starych osad o zamkniętych granicach obronnych odnosi się liczne nazewnictwo grodowe: *Gród* i złożenia z różnymi kwalifikatorami znaczeniowymi, takie jak *Nowogród*, pom. *Nowogard*, *Starogród*, pom. *Stargard*, *Wyszogród*, wcięty w Jezioro Rajgrodzkie *Rajgród*, nadto *Grodziec* i jego warianty fonetyczne *Gro(-ó)jec*, *Gródek*, *Nowogródek*, *Grodno*, strus. *Horodel* > *Horodlo* i inne.

Na starym apelatywie *ostrów* ‘wyspa’, dosłownie ‘wyspa oblana wodą’ (Brückner, *Słownik* 385), wtórnie ‘coś w terenie otoczone czymś innym’ (Boryś 401), są zbudowane toponimy w rodzaju *Ostrów*, *Ostrówek*, *Ostrowiec*, *Ostrowite*.

Teren częściowo otwarty z granicami wyznaczonymi za pomocą rozwidlonych rzek, dróg, pasm górskich oznaczają przykładowo nazwy miejscowe *Rosochate*, *Rosochacz*, *Rosochy* czy o podwójnej sufiksacji *Soch-acz-ew*, wskazujący na położenie osady w ramionach Bzury i prawego jej niewielkiego dopływu (nie jest to zatem, jak sądził S. Rospond (358), posiadłość *Sochacza* lub miejsce, gdzie były *sochacze* ‘resztki gałęzi sterczących przy drzewie, suche gałęzie rosnącego drzewa’). Metaforyczne znaczenie leksemu *socha* ‘narzędzie orne z rozwidlonymi rylcami’ wykorzystano być może w nominacji podzwierzynieckiej wsi *Sochy* z zygzakowym, rosochatym przebiegiem drogi przez tę wieś.

Miejsce w widłach rzeki lub teren osiedlenia pozyskany w wyniku karczowania albo wypalania lasu jest motywacją dla toponimów w rodzaju *Kąt*, *Kąty*. W fizjograficznym znaczeniu został wykorzystany leksem *róg* ‘kąć, klin’ w nazwach *Róg*, *Rogi*, a także w nazwie miejscowej ze strukturalnym przyrostkiem *-ów* *Rogów* w powiecie zamojskim, na oznaczenie osady wciśniętej od południowego wschodu w głęboką krzywiznę dopływu Wolicy w zlewie Wieprza, a od zachodu przyległej do licznych stawów. Przenośnie na oznaczenie wsi ulokowanej na miejscu otoczonym, wygiętym w kształcie rogała Bugu został utworzony toponim *Rogalin*, sygnujący wieś w powiecie hrubieszowskim. Położeniem nad sinusoidalną linią rzeki Luchówka w basenie Sanu być może tłumaczy się również metaforyczne rozumiany *Pierogowiec*, miano młodej osady w Biłgorajskim pod Luchowem. Teren oskrzydłony z prawej strony Bugiem, a z lewej jego prawą ślepą odnogą jest treścią ruskiej nazwy wsi *Kryłów* (pol. *Skrzydłów), położonej na północ od Dołhobyczowa w Hrubieszowskim.

Naturalny ograniczony kształt mają śródleśne polany, które motywowały powstanie toponimów *Polana*, *Polany*, *Polanica* i innych. W wyniku karczunku lub wypalania lasu były z niego wydzielane nowe tereny zasiedlenia, które znalazły m.in. odbicie w nazwach miejscowych opartych na pierwiastku *rąb-*, takich jak *Porąb*, *Poręba*, *Poręby*, *Porąbka*, *Porębek*, *Porąbki*, *Rąb*, *Obrąb*, *Wyrąb*, *Wyrąbki*, *Zrąb*, czy na rdzeniu *żar-*: *Żar*, *Żary*, *Zżary* i zmienione fonetycznie *Żdżary*, *Zdziary* (Brückner, *Słownik* 662), oraz w innych toponimach o różnicowanych podstawach, w rodzaju *Wycinka*, *Wycinek*, *Przecinek*, *Praga*, *Trzebowniko*, *Trzebież*, ukr.-pol. *Terebiń*, bojk. *Pohar*. Mniej czytelne od nich są przykładowo formy toponimiczne: oparta na imiesłowie biernym z suf. *-m-* od czasownika psł. **ożegati* nazwa ruskiej wsi *Ożomla* < *Ożehomla* w rejonie Jaworów na Ukrainie (Makarski, „Z toponimii pogranicza”) lub fundowane na innym imiesłowie biernym z suf. *-n-*, pochodnym od psł. **ożęgti*, miano wsi *Ożanna* < *Ożżona* w powiecie leżajskim (Makarski, *Nazwy miejscowości* 196), a także *Żdżanne* w pow. krasnostawskim (w związku z *żżec*).

Nie wprost na miejsca osiedlenia pozyskiwane z lasu pokazują przykładowo lubelskie i podkarpackie toponimy *Kociuba*, oparte na apelatywie *kociuba* ‘pogrzebac’ < ukr. *kočuba* (Brückner, *Słownik* 242), który sugeruje, że może tu chodzić o miejsce wypalone, wygrzebane z lasu jak ogień z pieca. Trud zdobywania terenu osadniczego poprzez karczunek lasu wyrażają nieczytelne dziś nazwy dwóch późnych miejscowości *Kocudza*: jedna między Janowem Lubelskim a Frampolem na skraju Lasów Janowskich oraz druga śródleśna w gminie Susiec. Obie są oparte na rzeczownikowionym za pomocą sufiksu strukturalnego *-ja* czasowniku *cudzić* ‘czyścić skórę ze zwierząt’, przenośnie ‘targać, szarpać’ (SW 1, 352), na oznaczenie w sposób przenośny karczunku, miejsca „wyczesanego” z lasu, wykonywanego z trudem, co sygnalizuje ekspresywny przedrostek *ko-*, nazwany przez A. Brücknera (*Słownik* 242) „przyrostkiem dziwu, lęku, wzgardy”) (Makarski, „*Kocudza*. Na tropie”).

Z partykularnospacjalnym ujęciem szerokiej rolniczej przestrzeni mamy do czynienia w zakamuflowanej nazwie późno założonej wsi *Pauczne* w gminie Tarnawatka w powiecie tomaszowskim. U podstawy tego toponimu leży ukr. ap. *pauk* > *pavuk* (pol. *pająk*), wykorzystany w derywacie przymiotnikowym z formantem *-ne* na metaforyczne określenie szachownicy licznych kwartałów pól wyznaczonych przez krzyżujące się drogi, tworzące gęstą sieć porównaną do sieci pajęczej, podobnie jak to jest w nominacji licznych cieków rzeki *Pauczka* w górnym biegu Wirowej, dopływu Tanwi w Puszczy Solskiej. Tak jawiące się w tej wsi przyległe do siebie kwartały pól, wyznaczone przez drogi, stanowią jakby multiplikację wydzielonego przestrzennie tytułowego *Bondyrza*.

*

Powyższa analiza toponimu *Bondyrz*, zmierzająca do ustalenia jego etymologii, mogła osiągnąć swój cel, stosując określoną strategię badawczą wobec tej nieprzejrzystej nazwy. Jej homonimiczność: fonetyczna (*Bądyrz* lub *Bondyrz*), morfologiczna (formant patronimiczny *-jb lub niepatronimiczny -yrz albo zerowy oraz leksykalna (podstawa antroponimiczna pochodzenia polskiego *Bądyr dla toponimu *Bądyrz* lub ukraińskiego *Bondyr* dla toponimu *Bondyrz* bądź dla takiej jego postaci – apelatywna: *bonda* ‘teren wynajmowany’, ‘posag żony’, ‘bochen chleba’ oraz rekonstruowany rzeczownik *bondyrz : *bonda* < *banda* < niem. *Band(e)*, oznaczający ‘zamkniętą przestrzeń wyznaczoną przez odcinki drogi, rzeki czy brzegu lasu’), obligowała do weryfikacji związanych z tą nazwą interpretacji oraz ustalenia właściwej jej wykładni.

Ze względu na późną metrykę winien być wykluczony dzierżawczy charakter tego toponimu na na *-jb. Rozbieżność znaczeniowa między ap. *bonda* ‘bochen chleba’ a toponimem *Bondyrz* uniemożliwia objaśnienie słowotwórczej zależności między nimi.

Kluczową sprawą w ustalaniu etymologii nieodosobowego toponimu w postaci *Bondyrz* okazał się status formantu -yrz, który mógł być wykorzystany najpierw na poziomie apelatywu *bond-yrz, potem ponowiony jako n. m. *Bondyrz* (z zerem sufiksalnym), lub wystąpić od razu w derywacie toponimicznym *Bond-yrz* jako forma pochodna od podstawy *bonda* w jej różnym znaczeniu. Formant ten jako rzadki mógłby się jawić w jednostkowych realizacjach toponimicznych na zasadzie wyjątkowości w funkcji wyznacznika amplifikacji toponimu (wzmocnienia jego statusu onimicznego), a występuje w nazwach miejscowych, które się powtarzają – choć być może o ograniczonym lokalnym tylko zasięgu – co sugeruje, iż *Bondyrz* jest formacją opartą na rekonstruowanym apelatywie *bondyrz, pochodzącym od leksemu *bonda* w którymś ze wskazanych wyżej znaczeń. W odniesieniu do *bondy* w znaczeniu ‘bochen chleba’, ‘arenda’, ‘wiano żony’ sufiks -yrz byłby semantycznie pusty, więc jego użycie w derywacie *bondyrz byłoby niepotrzebne. Uzasadniony byłby w takim apelatywie o znaczeniu topograficznym (fizjograficzno-kulturowym) ‘wydzielona przestrzeń otwarta – bezleśna lub śródleśna – za pomocą granic naturalnych (rzeka, brzeg lasu) i sztucznych (odcinki dróg)’, co byłoby celowym nacechowaniem podstawy *bonda* < *banda* i innych pokrewnych wyrazów z tematycznym obcym *band-* o nadrzędnym znaczeniu jako ‘coś służące otaczaniu czegoś’. Czynnikiem potwierdzającym takie znaczenie badanego toponimu *Bondyrz*, ponawiającego ten apelatyw, zdaje się być topografia tak nazwanych miejsc ujawniona

na podstawie szczegółowych współczesnych i historycznych danych kartograficznych oraz najnowszych internetowych. Dla tak objaśnianego *Bondyrza* bliższym i dalszym koherentnym kontekstem może być partykularnospacjalna nomenklatura na mapie nazewnicoosadniczej bliższego i dalszego regionu.

Na koniec należy jeszcze zapytać, czy wskazane znaczenie toponimu *Bondyrz* jest bezwzględnie trafne. Czy nie jest możliwa dla niego alternatywna etymologia, oparta na analizie wariantywnej wobec formy *Bondyrz* postaci *Bądyrz*, potraktowanej wbrew chronologii zapisów jako pierwotna, usprawiedliwiona ubogą, „dziurawą” dokumentacją tej nazwy miejscowej.

Eliminując wykładnię badanego toponimu ze względów chronologicznych jako dzierzawczego, należy jednak zapytać o możliwość wyprowadzenia jego formy od potencjalnej podstawy apelatywnej **bądyrz*. Temat tego leksemu zdaje się być ograniczony tylko do pierwiastka *bąd-*, supletywnego wobec fleksyjnych form: *jest*, *są* czasownika *być*. Co wtedy ten rekonstruowany rzeczownik z takim rdzeniem mógł znaczyć? Czy nie mogło tu chodzić o perspektywiczne wykorzystanie terenu czekającego na zagospodarowanie i zasiedlenie po jego rolniczym przysposobieniu na porębie, miejscu odwodnionym czy rekultywowanym ugorze? Mógł mieć ten obszar także swój ograniczony wymiar, określony w różny sposób, w tym również taki, jaki przypisano wyżej **bondyrzowi* o innej obcej językowej genezie, choć nie byłaby to dla rodzimego *bądyrza* treść eksplicytnie wyrażona. Odwrotnie zaś funkcjonował **bondyrz*, manifestujący spacjalną partykularność miejsca, ukrywając swój potencjał osadniczy, jak pokazują bezwyjątkowe ojkonomiczne realizacje tego apelatywu. Więc obie te podstawy toponimiczne mogły mieć to samo znaczenie: ‘w różny sposób wydzielony teren o potencjale osadniczym, gotowy do zagospodarowania’.

Trudno jednak założyć obecność w lokalnym języku Zamojszczyzny tych dwóch pierwotnie różnych apelatywów **bondyrz* i **bądyrz* w takim samym derywacie toponimicznym *Bondyrz*. Taki apelatyw musiał być jeden. Podczas gdy **bondyrz* jako refleks niem. *Bande* ‘wstęga, taśma’, ponowiony jako kilkakrotny toponim *Bondyrz*, zdaje się mieć w świetle danych historycznych i współczesnych wyrazistą topograficzną partykularnospacjalną motywację, to rodzimy ap. **bądyrz*, który takiej treści nie wyrażał eksplicytnie lub w ogóle nie brał jej pod uwagę, nie powinien generować omawianych *Bondyrzów* o takim podstawowym znaczeniu.

Ostatecznym jednak potwierdzeniem zaproponowanej etymologii tytułowego toponimu lub jej zaprzeczeniem byłyby dane historyczno-osadnicze, a przede wszystkim taką rolę spełniłyby ujawniony źródłowo apelatyw **bondyrz* lub **bądyrz*. Miał rację nieoceniony Aleksander Brückner, który napisał: „Nie należy

jednak przy wywodach etymologicznych zapominać o tem, że przy dobrej woli a niejakię wprawie można etymologicznie wszystkiego dowodzić. (...) [B]yle zapiska historyczna ma więcej wagi, niż najsztelniejsze etymologie (...)” (Brückner, *Dzieje kultury polskiej* 73). Jeśli wziąć pod uwagę również ostrzeżenie jeszcze innego klasyka badacza Kazimierza Moszyńskiego: „[o] ile przy wszelkich badaniach naukowych konieczna jest wielka ostrożność i krytycyzm, o tyle przy badaniach onomastycznych, w szczególności toponimicznych, należy tę ostrożność i krytycyzm co najmniej potroić” (Moszyński 1605), cała powyższa narracja dotycząca *Bondyrza*, która zmierzała do rozwiązania jego etymologii, mimo użycia rozbudowanego instrumentarium badawczego, a może i dlatego jako zbyt spekulatywna, nie uwalnia się od cienia probabilistyczności.

BIBLIOGRAFIA

SŁOWNIKI I INNE NAJCZĘŚCIEJ CYTOWANE PUBLIKACJE WRAZ ZE STOSOWANYMI W TEKŚCIE SKRÓTAMI

- Antroponimia* *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku*, t. 1-6, Wydawnictwo LEXIS i Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 2007-2016.
- GrHist Klemensiewicz, Zenon, Tadeusz Lehr-Splawiński, i Stanisław Urbańczyk. *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965.
- Linde Linde, Samuel Bogumił. *Słownik języka polskiego*, t. 1-6, Lwów, 1854-1860.
- NMP *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, red. Kazimierz Rymut, Barbara Czopek, Urszula Bijak, t. 1-16 [dalsze tomy w opracowaniu], Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1996-2021.
- NMP a tergo *Nazwy miejscowości w Polsce. Układ a tergo*, oprac. Ewa Jakus-Borkowa i Krysztyna Nowik. Wydawnictwo NOWIK Sp., 2010.
- SGP *Słownik gwar polskich*, ułożył Jan Karłowicz, t. 1-6, nakład Akademii Umiejętności, 1900-1911.
- SGP wsp *Słownik gwar polskich*, red. Mieczysław Karaś, Jerzy Reichen i in., t. 1-10 [dalsze tomy w opracowaniu], Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1979-2021.
- SJP *Słownik języka polskiego*, red. Mieczysław Szymczak, t. 1-3. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978-1981.
- SW *Słownik języka polskiego*, red. Jan Karłowicz, Adam Antoni Kryński i Władysław Niedźwiedzki, t. 1-8, nakładem prenumeratorów, Warszawa 1900-1927.

INNE PUBLIKACJE

- Boryś, Wiesław. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wydawnictwo Literackie, 2005.
- Bondyra, Wiesław. *Słownik historyczny miejscowości województwa zamojskiego*, [brak wydawnictwa], 1992.

- Brückner, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927.
- Brückner, Aleksander. *Dzieje kultury polskiej*, t. I. Wydawnictwo W. L. Anczyca i spółki, 1931.
- Korbut, Gabriel. *Niemczyzna w języku polskim. Wyrazy niemieckie w języku polskim pod względem językowym i cywilizacyjnym*. Jan Cotty, 1935.
- Kozierowski, Stanisław D. *Nazwiska, przezwiska, przydomki, imina polskie niektórych typów słowotwórczych. Księga ludu polskiego*. Czcionkami drukarni S.A. Ostoja, 1938.
- Lesiów, Michał. *Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny*. Wydawnictwo Lubelskie, 1972.
- Łoś, Jan. *Gramatyka polska*, cz. II: *Słowotwórstwo*. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1925.
- Makarski, Władysław. „Kocudza. Na tropie pewnego typu słowotwórczego”. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*. Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2004, ss. 55-69.
- Makarski, Władysław. „Na roztoczańskim szlaku turystycznym. Cz. 1”. *Zamojski Kwartalnik Kulturalny*, nr 2, 2014, ss. 62-66.
- Makarski, Władysław. *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej*. Towarzystwo Nukowe KUL, 1999.
- Makarski, Władysław. „Z toponimii pogranicza polsko-ruskiego. Ożomla”. *Annales UMCS 1996-1997*, sectio FF, ss. 389-398.
- Malec, Maria. *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982.
- Malec, Maria. *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1994.
- Moszyński, Kazimierz. *Kultura ludowa Słowian*, cz. II, z. 2. Polska Akademia Umiejętności, 1939.
- Rospond, Stanisław. *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957.
- Rospond, Stanisław. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1984.
- Rymut, Kazimierz. *Nazwiska Polaków*. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1991.
- Rymut, Kazimierz. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1-2. Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN i Wydawnictwo Naukowe DWN, 1999-2001.
- Skowronek, Katarzyna. *Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne*. Wydawnictwo Naukowe DWN, 2001.
- Sławski, Franciszek. „Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego”. *Słownik prasłowiański*, red. Franciszek Sławski, t. 1. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974, ss. 43-141.
- Sławski, Franciszek. „Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego (ciąg dalszy)”. *Słownik prasłowiański*, red. Franciszek Sławski, t. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976, ss. 13-60.

Internet 1: pl.wikipedia.org/wiki/Bondyrz | Historia. Dostęp 21.09.2022.

Internet 2: www.fajnewczasyp.l/mapa/bondyrz. Dostęp 21.09.2022.

Mapa 1 *Tomaszów Lubelski. Mapa topograficzna Polski 1 : 100 000*. Oddział topograficzny Sztabu Gen. WP, 1999.

- Mapa 2 *Zamość. Mapa topograficzna Polski 1 : 100 000*. Oddział topograficzny Sztabu Generalnego WP, 1999.
- Mapa 3 *Roztocze Środkowe. Mapa turystyczna 1 : 50 000*. Wydawnictwo ExspresMap Polska, 2010.
- Mapa 4 *Roztocze Środkowe. Mapa turystyczna 1 : 50 000*. KARTPOL, 2013.
- Mieg *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779-1783*, t. VIII, cz. B: *Die Iosephenische Landesaufnahme von Galizien 1779-1783*, tzw. mapa Miega, wydał Andrzej Janeczek przy współpracy Bogusława Dybasia I Łukasza Walczego, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2015.

BONDYRZ – W POSZUKIWANIU ETYMOLOGII TEGO TAJEMNICZEGO TOPONIMU

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest wyjaśnienie etymologii nazwy miejscowej *Bondyrz*, oznaczającej wieś położoną nad Wieprzem między Zwierzyniec a Krasnobrodem w powiecie zamojskim, znaną od XVII wieku. Toponim ten ze względu na swoją fonetyczno-morfologiczną homonimiczność może być różnie interpretowany, a mianowicie jako: a) nazwa dzierzawcza ze starym formantem prasłowiańskim **-jb* od n. os. słowiańskiego pochodzenia **Bądyr* lub od ukraińskiego *Bondyr*; b) nazwa utworzona za pomocą formantu *-yrz* od apelatywu *bonda* ‘arenda’ lub ‘posag żony’; c) nazwa derywowana prymarnie od nienotowanego apelatywu **bondyrz* : *bonda* < *banda* < niem. *Band* ‘wstęga, taśma’, na oznaczenie zamkniętego, opasanego bondą fragmentu terenu za pomocą układu odcinków dróg, rzek czy brzegu lasu. Taką topografię ma poza najstarszym podzwierzynieckim Bondyrzem jeszcze kilka innych przysiółkowych Bondyrzów na Zamojszczyźnie, co stanowi, iż spośród różnych etymologii badanego toponimu ta wykładnia jest najbardziej prawdopodobna.

Słowa kluczowe: topografia i toponimia; homonimia toponimiczna

BONDYRZ – IN SEARCH OF THE ETYMOLOGICAL ROOTS OF THE MYSTERIOUS TOPONYM

Summary

This article is an attempt to explain the etymology of the place name *Bondyrz*, a village located on the River Wieprz between Zwierzyniec and Krasnobród in Zamość powiat (district), dating back to the 17th century. The toponym can be interpreted in a variety of ways, which is due to its phonetic and morphological homonymy: a) it can be read as a possessive form created with the Proto-Slavic formative **-jb* from the personal name **Bądyr* of Slavic origins, or from the Ukrainian form *Bondyr*; b) as a name created with the formative *-yrz* from the noun *bonda* ‘dowry’ or ‘land lease’; c) as a primary derived form from the unattested noun **bondyrz* : *bonda* < *banda* < Ger. *Band* ‘band, ribbon’ to designate an enclosed terrain, demarcated by a band of local roads, rivers or forest lines. This latter type of topography is characteristic of other settlements called Bondyrz to be found in the Zamość region, which can provide evidence in favour of the latter kind of etymological interpretation as it offers the greatest degree of explanatory plausibility.

Keywords: topography and toponymy; toponymic homonymy